

Lekov, Ivan

Към въпроса за съчетаемостта (валентността) на частите на речта в българското изречение : с частичен оглед към историята на българския език и към съвременните славянски езици)

In: *Otázky slovanské syntaxe : sborník brněnské syntaktické konference*, 17.-21.IV.1961. Vyd. 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1962, pp. 47-57

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/119384>

Access Date: 24. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

КЪМ ВЪПРОСА ЗА СЪЧЕТАЕМОСТТА (ВАЛЕНТНОСТТА) НА ЧАСТИТЕ НА РЕЧТА В БЪЛГАРСКОТО ИЗРЕЧЕНИЕ

(С частичен оглед към историята на българския език
и към съвременните славянски езици)*

ИВАН ЛЕКОВ (София)

Редът на думите в изречението би трябвало да се смята за основен въпрос в граматическия и стилистическия синтаксис. Не случайно на него е била посветена обширна литература. Напоследък дори добива актуалност и проблемата за степента на принадлежност на реда на думите към граматиката от една страна и към стилистиката от друга.¹ Някои нови разклонения в езикознанието, а особено в приложното езикознание, също така подчертават важното значение на словореда. Във връзка със словоредните отношения се намира не само дистрибуционният, но и трансформационният метод в дескриптивната лингвистика.

Що се отнася до славянските езици известно е, че досега изследванията установяват доста голяма свобода в словореда. Това вече подсеца за многообразието на причините за такова състояние на нещата. Между тях на първо място изпъква засега конситуацията (наричана и актуално текстово разчленение), основана на широката взаимозависимост на изреченията в цялостния текст (теорията на В. Матезиус). Към тази ръководна обща сборна причина се посочват от отдавна като много меродавни редица други фактори, един от които се състои в автоматичното (обективно, нормално) или активно логичното (субективно, емоционално) словонареждане, при което в първия случай се подчертава неутралната негова стилова позиция, а във втория — участието на стилистични подбуди в словоредния процес. Не без значение са освен това и някои други условия като напр. граматическият и семантичен характер на думата, усетът за симетрия, ритъм и мелодия (интонация и фразово ударение), както и чуждите влияния и ролята на случая.²

---

* Referát byl přednesen rusky. (Pozn. red.)

¹ Срв. J. Ružička, *Základné sporné otázky slovenskej skladby*, Jazykovedné štúdie IV, SAV, Bratislava 1959, стр. 10—11.

² В последно време се забелязват и някои възражения срещу всеобщността на теорията за актуалното разчленение на изречението. Изтъкват се като важни и други фактори от граматичен, фонетичен, логичен, диалектен характер, както и на такива, свързани с устна и писмена традиция, срв. Ján Horecký, *Gramatickí činitelia po-*

Въпрос на конкретни изследвания, които не са били възможни по времето на първите опити да се създаде сравнителния славянски синтаксис, може да бъде разкриването на тези условия при всеки даден случай, и ползата от подобни проучвания е безсъмнена. Но задачата ми тук е по-друга. Тя не засяга сбора от причини за характеристиката на словоредата нито в отделен славянски език, нито в цялата славянска езикова група. В нейния изходен обсег лежи преди всичко точното определяне на съчетаемостта на думите в българския език, като се имат пред вид двучленните групи в разни места на изречението и то не като негови членове, а като части на речта.

Известно е, че досега повече внимание е отделяно на подреждането на членовете на изречението, т. е. на мястото на подлога, сказуемото, допълнението, определението и пр. в изречението. Но такъв анализ не може да се смята вече за достатъчен. С оглед на множество нови цели, наложени от съвременната езиковедска теория и практика, налага се този анализ да се разшири като обхване всички елементи на изречението, защото словоредът е задължителен закон за всички части на речта, чак до частичката. Освен това в интерес на пределната по възможност точност в заключенията необходимо е да се определят онези двуелементни групи от думи, които в българския език са абсолютно невъзможни или са крайно ограничени, а в категорията на допустимите да се отделят затворените, логично автономните, т. е. словосъчетанията в традиционен смисъл, от онези, които бихме нарекли отворени, защото не могат да функционират откъснато, не са логично автономни. За да се постигне относителна изчерпателност трябва да се посочат и стилистичните влияния, както и ролята на поетическия език.

Разбира се, че такава задача ще срещне известни спънки в разни отношения, но преди всичко в това, че самото разграничение на думите е все още условно. Така напр. не всички могат да приемат, че българските конструкции за бъд. време *ще направя, ще дойда* и под. или за повел. наклонение *не говори и недей говори!* и др. под., които са необръщаеми, представят от себе си една дума. Моето схващане е, че всяка част на подобни конструкции трябва да се смята за самостоятел изреченски елемент в смисъла на възприетия исторически оправдан принцип за съчетания на думи като части на речта. Това добре доказват особено обръщаемите конструкции от типа: *бих отишъл || отишъл бих* и под. Друга особеност, която усложнява въпроса за съчетаемостта на думите в двуелементни

---

riadku slov, Jazykovedné štúdie IV... стр. 55—62, Jan Chloupek, *K otázce pořádku slov*, там, стр. 73—74, Ján Šimko, *K pomeru formy a obsahu a k otázkam poriadku slov*, пак там, стр. 75, и К. Г. Крушельницкая, К вопросу о смысловом членении предложения, ВЯ, № 5, 1956, стр. 55—67.

групи в българския език, е обстоятелството, че не всички думи от дадена част на речта се отнасят по един и същ начин към словоредата, ако и това да не е типично за преобладаващата част от тях. Така напр. частиците *ли, че* и др., както ще се види по-долу, притежават по-ограничени възможности от останалите частици и т. н. Най-сетне редица двуелементни словни съчетания оправдават съществуването си в изречение като логически завършени само ако бъдат допълнени най-малко с още един следващ елемент, срв. местоимението + прилагателното *тези способни*, осмислени чрез добавка напр. на съществителното *хора* — *тези способни хора*. Признакът недостатъчност при първия случай дава възможност да се нарече двучленната група отворена, а неговото отсъствие дава право на названието — затворена, каквато е във втория случай тричленната група.

Това съотношение между езикова форма и съдържание се проявява в множество степени и отсенки, които показват и ролята на стила, но все пак пределността на многообразието в края на краищата е в значителна степен осъществима.

Грешката на някои автори като напр. на българския К. Кърджиев,³ който е разглеждал структурата на българската реч без оглед на по-новите постижения на езикознанието е тая, че те са стеснявали задачата си само до изследване частите на изречението и са разглеждали самото изречение недостатъчно аналитично и откъснато от контекста, т. е. от начални и крайни изреченски паузи, а освен това и не са достигнали — вследствие на своя пълен традиционен емпиризъм — до никакви теоретически и практически изводи. Но въпреки всичко това и в техните подготвителни — ако ги наречем така — трудове има достатъчно наблюдения, които трябва да се използват за теорията на словоредата.

От гледище на динамичната синхрония, а отчасти и в диахроничен план, тук ще бъдат набелязани възможностите за контактно (непосредно) съчетание на всяка част на речта с всички останали, като се подчертае повече инструктивно, а не изчерпателно склонността към антепозиция и постпозиция на елементите в зависимост и от паузите в начално, крайно и вътрешно изреченско положение, както и от отворения или затворен характер на съчетанията. Такъв опит по необходимост, повтарям, придобива повече указателен, отколкото изчерпателен характер.

При наличие на 10 части на речта, а именно Г (— глагол), С (— съществително), П (— прилагателно), М (— местоимение), Ч (— числително), Н (— наречие), Пр (— предлог), Съ (— съюз), Чс (— частица), Мж (— междуметие), възможни са 100 обобщени комбинации от двучленни групи. Всяка комбинация може да притежава разни типове в зависимост от много-

³ К. Кърджиев, Строеж на българската реч, ИИБЕ. V. 1957, стр. 61—132.

образието на всяка част на речта.⁴ Така напр. при местоименията ще има 6 типа на съчетания — с показателни, с лични, с относителни, с въпросителни, с притежателни, с неопределителни местоимения.

Като в пръв подобен опит тук ще бъде представен материал от български език в по-обобщен вид с ограничен брой примери, които показват преобладаваща възможност на съчетание, като само понякога се напомни за евентуални отклонения в обсега на даден тип на непосредно съчетани думи.

С — съществително име
Г — глагол
П — прилагателно име
М — местоимение
Ч — числително име

Н — наречие
Пр — предлог
Сз — съюз
Чс — частица
Мж — междуметие

СП — чудо голямо! (рядко)

ПС — тъмна нощ

СГ — дървото цъфти

ГС — говори София

СМ — Боже, мой!

МС — негова книга

СЧ — ден пети (рядко)

ЧС — два хляба

СН — Москва днес

НС — горе главата!

СПр — прозорец към...

ПрС — пред изгрев

ССз — ръката и...

СзС — а морето?

СЧс — половината, бе!

ЧсС — Хайде, борци!

СМж — момче, хей!

МжС — хей, момче!

СС — българин-мохамеданин
студент-стипендиант

ГП — ходи бос

ПГ — измокреният заспа

ГМ — предаде го

МГ — аз моля

ГЧ — има шестипа

ЧГ — двама бяха

ГН — живее скромно

НГ — слабо съзнава

ГПр — отива до...

ПрГ — 0

ГСз — пее и...

СзГ — но продължаваш

ГЧс — иди, бе!

ЧсГ — та говори!

ГМж — помня, ах!

МжГ — Е, кажи!

ГГ — иди послушай!
говорете, говорете!

ПМ — мила мой!

МП — моят мил

ПЧ — спасителни тройки

ЧП — трите хубави...

ПН — сините спокойно...

НП — силно обиденият

ППр — червеното пред...

ПрП — зад дървения...

⁴ Тези типове свидетелствуват за три основни разновидности на валентност: 1) напълно невъзможни съчетания при всички варианти, 2) напълно възможни при всички варианти и 3) възможни само при някои варианти.

ПСз — мрачни, но...
 СзП — и могъщи
 ПЧс — дързък, а!
 ЧсП — брей, безстрашен!
 ПМж — нахален, фу!
 МжП — ох, безразсъдни!
 ПП — нов бял... новият
 бял...

МЧ — всеки един
 ЧМ — трите тези...
 МН — ти мирно!
 НМ — тихо аз... вечно ти!
 МПр — тя пред...
 ПрМ — над тебе
 МСз — този и...
 СзМ — и този
 МЧс — ти бе!
 ЧсМ — да, ти!
 ММж — Вие, а!
 МжМ — ах, Вие!
 ММ — мене ме..., този този!
 ти, ти!

ЧН — първият гневно...
 НЧ — лениво двете...
 ЧПр — един от...
 ПрЧ — с двама
 ЧСз — пет или...
 СзЧ — и двамата
 ЧЧс — четири, бе!
 ЧсЧ — абе, третият!

ЧМж — десет, ох!
 МжЧ — ах, петигдата!
 ЧЧ — две трети

НПр — свободно, без...
 ПрН — на тясно!
 НСз — бързо, но...
 СзН — ... и опасно
 НЧс — опасно, да!
 ЧсН — о, страшно!
 НМж — ужасно, ей!
 МжН — ей, ужасно!
 НН — горе-долу, добре, добре!

ПрСз — пред и... (рядко)
 СзПр — и пред; но зад...
 ПрЧс — 0
 ЧсПр — а бе зад...
 ПрМж — 0
 МжПр — ох, пред...
 ПрПр — из под... до към...

СзЧс — и ето...
 ЧсСз — ето и...
 СзМж — и ох...
 МжСз — ах, но...
 СзСз — но и...

СсМж — абе, ох! (рядко)
 МжЧс — ох, бе!
 ЧсЧс — а бе, е да!
 МжМж — О! о!, ох! ох!

При безспорната условност на цифровите данни в случая все пак представената таблица установява, че от 100 теоретични възможни комбинации, неосъществими са само 3 (при които винаги участвува предлог), крайно редки са 4 (половината от които са пак с участието на предлог), с вътрешна пауза са около 1/3 (главно при участие на съюзи, частици и междуметия) и отворени също около 1/3 от целия брой (при участие на синсемантични думи и на прилагателни имена). Около 40% от всички комбинации се осъществяват обикновено в емоционален контекст.

Както фонетичната и фонологична геминация различава няколко типа, така и удвояването в непосредно съседство на една и съща част на речта в изречението създава условия за разнообразна словоредна обстановка. Този въпрос не е разглеждан досега в славистичната литература. Няма съмнение, че той е свързан в значителна степен със стилологията. За илюстрация на богатството на класификацията ще си позволя да посоча само три различни типа на геминация на прилагателни имена: 1) *силна слънчева светлина*, 2) *мека, синкава омара*, 3) *вчерашият твърд тляб*. Пъстра е класификацията на геминатните типове и в областта на местоименията.

Геминацията на частите на речта във функционално отношение подлежи на следната йерархична класификация: 1) Геминацията на съществителни имена, глаголи, прилагателни, числителни, наречия, предлози и съюзи, притежава по-често интелектуална функция, ако и да не е изключена появата и на емоционална функция (срв. за втория случай: *командирът, командирът!*, *малката, малката!*, *говори, говори!*, *първият, първият!* и др.). 2) Обратно геминацията на местоимения, особено лични, има в повечето случаи емоционална служба. Но дори и при личните местоимения може да се появи и интелектуална функция (срв. типичните за български език *него го, мене ме* /ми/ и пр., които са засвидетелствувани още в XV в. във Влахобългарските грамоти). 3) Удвояването на частици или междуметия има изключително емоционална служба.

По-голяма годност за геминация показват лексически еднаквите местоимения, докато еднаквите лексически предлози и относителните местоимения не участвуват в геминация. Интересни са случаите на забранена геминация при съюзи (срв. *а а, но но, а но, но а* и др.).

Неоспорим факт е, че при словната геминация преобладава емоционалната функция, но въпреки това несъществуват и сериозни ограничения за интелектуалната. Все пак в българския език чрез словоредните отношения се постига стилизация, а не фонологизация, както напр. в други езици като напр. френски, срв. *un grand homme // un homme grand*, нем. *sie werden // werden sie?*, рус. *сорок людей // людей сорок* и под. Вместо това в български е засилена фонологичната роля на ударението, срв. напр. *него бият // не го бият!* и под.⁵

Ако се вникне в разновидностите на всеки от посочените типове на валентност на частите на речта ще се разкрият интересни наблюдения, някои от които ще бъдат посочени тук.

I. Невъзможни съчетания: 1) съюзи и относителни местоимения, частици *по-*, *най-* с изреченска пауза, 2) предлог с кратки лични местоимения,

⁵ Срв. за фонологическата роля на ударението, Ив. Леков, ГСУ 39, (1942/43), стр. 1—4.

срв. изключително *пред мене, зад тебе* и т. н. (но по изключение *върху ми, около ми*, т. е. отнася се до едносрочни предлози), 3) енклитични местоимения в кратка форма в начало на изречение с глагол, като напр. *се обади*, за разлика от макед. *се свиреше* (орото) *се разбира* и под. (обратно на руската изключително постпозиционна употреба), 4) предлог с личните местоименни форми *аз, ти, той, ние, вие, те* и пр.

II. Необичайни съчетания: а) Предлог *в* с наречието *повече*. Употребата на *в повече* е признак на лош стил, срв. *получих пет лв. в повече*. б) Съюзи *че, защото* в начална изреченска позиция с др. части на речта са също признак на недобър стил, срв. *че това е така, ще докажа*.

III. Твърдо установени съчетания — необръщаеми: а) Антепозирани — частиците *да, нека, ще, не*⁶ пред глаголи, *по-* и *най-* пред прилагателни, наречия и дори съществителни (*по-юнак*) и глаголи (*най-обичам*). Обикновена е антепозицията на прилагателни имена, въпросителни и показателни местоимения. Тук заслужава да се отбележи противоположната позиция (постпозиция) на някои от тези части в език като полския, срв. *cisza morska; zjawisko to* и под. б) Глаголът *съм* в затворени двучленни групи е постпозиран, срв. *аз съм* и т. п., така също и възвратното местоимение *се* при сег. действ. причастие, срв. *свиващ се*. в) Колебливи съчетания, в които участва частица *ли*. Заслужава да се отбележи, че равнозначната на частица *ли* частица *czy* в полски,⁷ а също и в украински и словашки, е антепозирана. Глаголът *съм* в сег. вр. е антерозиран в лош стил, навярно под немско влияние дошло чрез несполучливи преводи, срв. *съм ли аз това?*, *е ли това истина?* и под.⁸ Известно е, че език като чешкият има редовна антепозиция в този случай, срв. *je mráz?* и под.

Въпросът за привличането между отделните части на речта става доста интересен на фона на съчетаемостта. Така напр. яско привличане се наблюдава между глагол и наречие (*чете спокойно*), между съществително и числително или прилагателно, между съществително и притежателно или показателни местоимения (срв. *трима души, голям човек, наши съсед, този другар* и под.).

При двучленните групи от части на речта теорията на вероятностите може да се приложи и използва най-широко. Така напр. при група ПС

---

⁶ В съвременните славянски езици отрицателната частица *не* стои обикновено непосредствено пред глагола, а не както някога в старобългарския език и отделена от глагола чрез друга дума (срв. напр. пол. *nie pytają cię*, докато в български съответният израз по-често може да бъде и: *не те питат*). Единствено в словенския език частица *da* може да бъде постпозирана спрямо глагола, срв. *beži da*.

⁷ Частицата *li* в полски е архаизъм, срв. *znasz li ten kraj?*

⁸ Срв. Ив. Лекон, Към въпроса за новите още колебливи склонности в съвременния български език, СпБАН, кн. XXI (1950), стр. 89.

елементът С е безразличен към П по отношение на неговото снабдяване с граматичен член, срв. *мил човек // милият човек*. В група ПрС Пр може да се окаже безразличен към С относно неговото снабдяване с граматичен член, срв. *пред жени // пред жените*. В тия случаи вероятността да се появи пред съществителното или след предлога съответно членувано прилагателно или членувано съществително е 50%. Но ако се вземе група ПС членуваният член П изключва членуван С, напр. *стръмният път*, но никога — *стръмният пътят*. Така с процент 100% може да се предрича появата на следващ член и в други случаи. Антепозицията и постпозицията зависят не само от непосредния съставлящ член, но и от по-далечния контекст в отворените групи.

Частичите за сравнителна и превъзходна степен на прилагателни и наречия *по-* и *най-* се появяват с най-голяма вероятност тъкмо пред тези части на речта, т. е. сигнализируют за тяхната непосредно следваща поява. По-рядко, при по-малка вероятност след тях може да се появи глагол, срв. *по-обичам* (обикновено в разговорна реч) и най-рядко съществително, срв. *по-юнак* (обикновено когато съществителното съдържа представа за количественост на даден белег).

Ако въпросът се разгледа в по-широки исторически рамки като се вземат за изходна основа някои старобългарски паметници — Зографско, Мариинско и Асеманово евангелие, а за по-късна среднобългарска основа Троянска притча от XIV в. и се стигне до Свищовския дамаскин от XVI в. би могло да се твърди с достатъчно основание, че по-често стари и нови словоредни състояния съвпадат. Годни за отбелязване са онези типове на съчетаемост, които не се покриват с новобългарската употреба. Така напр. честата старобългарска постпозиция на възвратни местоимения при съществителни срв. *домоу своему* (Зогр. Лука V) и под. и на прилагателни спрямо съществителни, срв. *птица нбскыа* (Зогр. Мат. XIII) продължава и в XIV в. срв. *сына своего, смърти своа, человекъ мъдръ* и др. (Троянска притча) и достига дамаскинския период, срв. *почестъ царева, царство небесное* и др. (Свищовски дамаскин). Между другите славянски езици, които обикновено притежават антепозитивно прилагателно,⁹ най-интересно е становището на полския език, който под латинско влияние има по-честа постпозиция, свързана с постоянния признак на прилагателното, срв. *miasto polskie*, а по-рядка антепозиция в зависимост от случайния признак на прилагателното, срв. *duże miasto*, или от забранената позиция III без вътрешна пауза срв. *Polskie zwyczaje ludowe*, а не *polskie ludowe zwyczaje*.

Още в старобългарски език е обикновена постпозицията на *с* при

⁹ В сърбохърватски често при роднински съществителни има и постпозиция срв. *sina svoga, otac joj* (у J. Козага, Славянски текстове, София, 1958, стр. 79 и 80).

възвратни глаголи, срв. напр. *събираахъ сѧ* и под. В Троянска притча се срещат много нови проклитични *се*, но в Свищовския дамаскин все още постпозиционната служба на *се* е много честа, срв. *растатъ и хранятъ са, заве са* и под. Но в едно и също изречение се срещат и постпозиции и антепозиции, срв. *Боюве и карезе са умножаваха, блудъ са ублажаваше, идолопоклонение умножаваше са.*¹⁰

Известно е, че руският език има постпозиция на възвратното местоимение *ся*, която довежда и до сливането му с глагола, срв. рус. *поңравился* и пр. В западнославянски състоянието е по-друго, по-свободно в смисъл, че няма забрана за антепозиция на това местоимение. При това в полския език постпозицията изглежда преобладава, срв. напр. (*drzwi*) *otwieraly się*¹¹ и *otwarly się*, (*drzwi*),¹² но и *co się wleciesz*,¹³ *robota rozpoczęła się*,¹⁴ но и *ty się nie śmiej*,¹⁵ а в сложно бъдеще *będziemy się widywać*. Не без значение са и честите в полския език възвратни отглаголни съществителни от типа *zdziwienie się* с постоянна постпозиция на *się*. Освен това полският език поддържа постпозиция на *się* в двучленната група *mi się* (т. е. дат. + вин.) срв. (*zdaje*) *mi się*, (*chce*) *ci się (to)*.¹⁶ Словашкият език притежава почти същата степен на свобода и съчетаемост като полският език, но в старочешкият език възвратното местоимение *se* може и да заеме антепозиционна функция, т. е. покрай *mi se* може да се появи и *se mi*, срв. (*jak by | se mu | to dostalo*)¹⁷.

Би могло да се предполага, че в това отношение западнославянските езици представят по-нова фаза на развой от руския език.

Що се отнася до южнославянските езици те са твърде разновидни в този случай. В български и сърбохърватски е позволена от XIX в. насам по-често и антепозиция, но редът на енклитиките в двучленната група с дателен-винителен пад. е необръщаем, срв. бълг. (*струва*) *ми се*, срхр. *чини ми се*.

Словенският език обаче прилича на чешкия, защото има в групата на местоименните енклитики в дат.-вин. пад. както постпозиция, така и антепозиция на *se*, срв. *[da] se mi [ne bodal]*,¹⁸ *[toži] se mi*,¹⁹ *[zdi] se mi*.²⁰

¹⁰ Срв. Л. Милетич, Свищовски дамаскин, Бълг. старини, кн. VII С. 1923, стр. 78.

¹¹ Срв. М. Копорниѡка, Славянски текстове, София 1958, стр. 293.

¹² Срв. М. Копорниѡка пак там, стр. 293.

¹³ Срв. L. Rudnicki, пак там, стр. 306.

¹⁴ Срв. L. Rudnicki, пак там, стр. 306.

¹⁵ Срв. J. Newerly, пак там, стр. 317.

¹⁶ Срв. L. Kruczkowski, пак там, стр. 299.

¹⁷ Срв. Fr. Trávníček, *Historická mluvnice česká III. Skladba*, Praha 1956, стр. 152.

¹⁸ Срв. F. Levstik, Славянски текстове, стр. 118.

¹⁹ Срв. A. Aškero, пак там, стр. 122.

²⁰ Срв. I. Sanġar, пак там, стр. 126.

Най-сетне оригинален е македонският език, в който се и другите енклитични местоимения могат да бъдат антепозирани в абсолютно изреченско начало, срв. *се факаше (първиот мрак)*;²¹ *му (я) видоф (само сенката)*²². Антепозицията относно глагола в балканската зона може да се отдаде на романски субстрат, валиден и за новогръцки, албански и румънски.

Тези бегли наблюдения дават възможност да се обособят в най-общи черти относно положението на енклитика *се* следните славянски области: 1) източнославянска с полско-словашка периферия, 2) чешко-словенска, 3) българско-сърбохърватска, 4) македонска. Колебливо е чешко-словенското състояние, а най-отдалечено формално от праславянското е руското и македонското, въпреки че единичен пример на антепозиция на *та* в начало на изречението има още в старобългарски език, срв. *та молимъ...* (Син. Трѣбник).²³ По-съществениите нововъведения са станали в източни и югоизточни славянски краища.

Честата постпозиция на показателното местоимение *тъ* в старобългарски не е вече срещана по-късно (срв. *всѧ дѣвы ты* Мат. Зогр., *рабъ тъ*, Мар. гл. XXIV). Днес тя е най-честа в полския език, срв. *poezja ta* и под.

Антепозицията на бройните числителни се запазва и до сега в славянските езици. Още в Свищовския дамаскин изчезва задлозната функция на *ради* (с изключение на познатата и днес употреба „бога ради“), срв. *ради (наше) добро*. Но такава функция е още жива в XIV в., срв. *Злата ради* и пр. (Троянска притча).

От прегледа на този още предварителен материал се вижда, че при общата доста широка свобода на словоредните отношения на два непосредно близки в изречението елементи като части на речта в българския език съществуват и няколко забранени позиции от гледище на нормативната литературна употреба. Те имат стойност на закономерни прояви.

В характеристиката на валентността важна роля се пада на паузите, особено при геминациите на частите на речта. Геминация може да се яви в начално и крайно изреченско място, т. е. при наличие на външна пауза, като при това може да се говори за два варианта — първият без вътрешна пауза, а вторият и с такава пауза. Геминацията в средата на изречението е също двувидова — без вътрешна или с вътрешна пауза. Вътрешната пауза е в същност полупауза, отбелязвана графически със запетая.

Отделен въпрос представя зависимостта на словоредните отношения от изявителния, въпросителен, повелителен или условен характер на изреченията.

²¹ Срв. I. Бошковски, пак там, стр. 53.

²² Срв. К. Кашуле, пак там, стр. 59.

²³ Вж. Ив. Леков, Общност и многообразие в граматическия строй на славянските езици, С. 1968, стр. 87.

Така антепозицията на някои (въпросителни) местоимения е обусловена обикновено от въпросителния характер на изречението, както и антепозицията на глагол в начало на изречение е често признак за заповедно изречение.

Оказва се, че и словоредът може да се подчини на „бинарно“ разглеждане с оглед на допустимото единство на методи, прилагани в цялата езикова система. На лице е възможността за статистическо изследване на начални и крайни позиции на изречението от гледище на абсолютна и относителна свобода на поява на коя и да е част на речта. Освен това подобно изследване може да обхване и интелектуалната и емоционална функция на валентността, както и съотношението на отворените и затворени двучлени комбинации. Най-сетне трябва да се подложи на специално издирване въпросът дали наистина в българския език напълно отсъствува релевантна смислоразличителна роля на словното подреждане, наблюдавано при подобни съчетания в други езици. Резултатите трябва да се съпоставят с резултатите от същото изследване на останалите славянски езици. Така ще се създаде нова област на сравнения между тях и ще улесни разкриването на редица непознати досега частни и общи тенденции в тази твърде важна и актуална за съвременното езикознание синтактична проблематика.